

GROTE OF SINT-LAURENSKERK ROTTERDAM

CANTATEDIENST

ZONDAG 19 MEI 2024

19:00 UUR

JOHANN SEBASTIAN BACH

O EWIGES FEUER, O URSPRUNG DER LIEBE BWV 34

DER GEIST HILFT UNSER SCHWACHHEIT AUF BWV 226

LIVESTREAM VIA: WWW.LAURENSVOCAAL.NL

Wij gaan staan

Bemoediging Onze hulp in de Naam van de Heer,
Die hemel en aarde gemaakt heeft.

Drempelgebed Heer onze God, vergeef ons al wat wij misdeden,
En laat ons weer in vrede leven, door Christus onze Heer,
Amen.

Lied Lied 672, Gezang 242 LvdK

1 Cantorij

Komt laat ons deze dag

LvdK Gezang 242

m: J.S. Bach 1736

t: V.E. Löscher

v: J. Wit

1. Komt laat ons de - ze dag
met hei - lig vuur be - zin - gen
en met ver - nieuw - de vreugd,
want God deed gro - te din - gen.
Eens gaf de Heil - ge Geest
aan ve - len hel - den - moed.
Bidt dat Hij ons van - daag
ver - licht met Pink - ster - gloed.

2 Gemeente

O Geest der eeuwigheid,
gij Trooster aller tijden,
deel thans uw zegen uit
aan wie uw komst verbeiden.
O heldere fontein,
die uit Gods tempel welt,
gij wordt een brede stroom
die met de eeuwen zwelt.

6 Cantorij

Vul aan wat ons ontbreekt,
want stukwerk is ons pogen.
En wat ons afleidt van
de vrede uit den hoge,
laat dat, verheven licht,
in vuur en wind vergaan.
Houdt Gij ons staande door
het wonder van Gods naam.

7 Allen

Wie 's Heren Geest bezielt,
wie 's Heren woord doet zingen,
wie met ons vieren wil
het feest der eerstelingen,
die stemme met ons in
en prijze Gods verbond
dat Hij vandaag vernieuwt
en elke morgenstond.

Wij gaan zitten

Gebed

Schriftlezing Johannes 14, vers 23-31

23 Jezus antwoordde: 'Wanneer iemand Mij liefheeft zal hij zich houden aan wat Ik zeg, mijn Vader zal hem liefhebben en mijn Vader en Ik zullen bij hem komen en bij hem wonen. 24 Maar wie Mij niet liefheeft, houdt zich niet aan wat Ik zeg, en wat jullie Mij horen zeggen, zijn niet mijn woorden, maar de woorden van de Vader, door wie Ik gezonden ben. 25 Dit alles zeg Ik tegen jullie nu Ik nog bij jullie ben. 26 Later zal de pleitbezorger, de heilige Geest, die de Vader jullie in mijn naam zal zenden, jullie alles duidelijk maken en alles in herinnering brengen wat Ik tegen jullie gezegd heb. 27 Ik laat jullie vrede na; mijn vrede geef Ik jullie, zoals de wereld die niet geven kan. Maak je niet ongerust en verlies de moed niet. 28 Jullie hebben toch gehoord dat Ik zei dat Ik wegga en bij jullie terug zal komen? Als je Me liefhad zou je blij zijn dat Ik naar mijn Vader ga, want de Vader is meer dan Ik. 29 Ik vertel jullie dit nu, voordat het gebeurt, zodat jullie het geloven wanneer het zover is. 30 Ik kan niet lang meer met jullie spreken, want de heerser van deze wereld is al onderweg. Hij heeft geen macht over Mij, 31 maar zo zal de wereld weten dat Ik de Vader liefheb en doe wat de Vader Me heeft opgedragen. Kom, laten we hier weggaan.'

Vertaling: Nieuwe Bijbelvertaling 2021

J.S. Bach (1685-1750)

Der Geist hilft unser Schwachheit auf,
denn wir wissen nicht, was wir beten sollen,
wie sich's gebühret;
sondern der Geist selbst vertritt uns aufs beste
mit unaussprechlichem Seufzen.

Der aber die Herzen forschet,
der weiß, was des Geistes Sinn sei;
denn er vertritt die Heiligen
nach dem, das Gott gefällt.

Du heilige Brunst, süßer Trost
Nun hilf uns, fröhlich und getrost
In deinem Dienst beständig bleiben,
Die Trübsal uns nicht abtreiben.
O Herr, durch dein Kraft uns bereit
Und stärk des Fleisches Blödigkeit,
Dass wir hie ritterlich ringen,
Durch Tod und Leben zu dir dringen.
Halleluja, halleluja.

*De Geest komt onze zwakheid te hulp;
want wij weten niet wat we moeten bidden,
hoe het passend is;
maar de Geest zelf pleit op de beste manier voor ons
met onuitsprekelijke verzuchtingen.*

*Hij echter die de harten onderzoekt,
weet wat de bedoeling van de Geest is;
want deze pleit voor de heiligen
volgens hetgeen God welgevallig is.*

*Heilige gloed, zoete troost,
help ons nu om welgemoed en getroost
standvastig in uw dienst te blijven;
laat de ellende ons niet van u doen afdrijven.
Heer, maak ons door uw kracht bereid
en sterk de zwakte van ons vlees,
zodat wij hier een ridderlijke strijd leveren
en door dood en leven tot u doordringen.
Halleluja, halleluja!*

Vertaling: Jan Korteweg

Inzameling der gaven

De opbrengst van deze rondgang is bestemd voor diaconie en kerkrentmeesters. In de collecte bij de uitgang wordt uw speciale gift gevraagd voor de aan deze Cantatedienst verbonden kosten (zie pagina 9 van deze liturgie voor meer informatie).

Orgelspel

Lied Gezang 248 LvdK

1 Cantorij vrouwen

Geweldige, gedreven wind

LvdK Gezang 248

m: A.C. Schuurman

t: Th.J.M. Naastepad

1. Ge - wel - di - ge, ge - dre - ven wind,
die valt met groot ge - druis,
die rukt aan mu - ren, dak en bint,
Gij vult dit huis.

The image shows a musical score for a song. It consists of four staves of music in G major (one sharp) and 4/4 time. The melody is written in a soprano clef. The lyrics are written below the notes. The first line of music corresponds to the first line of lyrics, and so on. The score ends with a double bar line.

2 Cantorij mannen

Uw overdaad van adem stuwt
het water voort met macht,
wat God wil bouwen wordt opnieuw
tot stand gebracht.

3 Gemeente

Wat God wil bouwen is gezaaid
en door de dood gegaan
en dat zal kiemen waar Gij waait,
als levend graan.

4 Gemeente

Geweldige, Gij vult dit huis
en slaat de tongen los,
Gij maakt ons vurig dat het bruist
als jonge most.

5 Cantorij

Gedrevene, uw teugel breekt
geliefde banden stuk
en al wat onontbeerlijk leek
wordt ons ontruk.

6 Gemeente

Wie zal verduren wat U drijft
en wie begeert uw lust:
Gij wakkert aan en gaat te lijf
en kent geen rust.

7 Allen

Gij, die niet te bedaren zijt,
laat ons toch tot de oogst,
o storm van vuur en tederheid
niet ongetroost!

Cantate

O ewiges Feuer, o Ursprung der Liebe BWV 34

J.S. Bach (1685-1750)

1. Koor

O ewiges Feuer, o Ursprung der Liebe,
Entzünde die Herzen und weihe sie ein.
Lass himmlische Flammen durchdringen und wallen,
Wir wünschen, o Höchster, dein Tempel zu sein,
Ach, lass dir die Seelen im Glauben gefallen.

2. Recitatief Tenor

Herr, unsre Herzen halten dir
Dein Wort der Wahrheit für:
Du willst bei Menschen gerne sein,
Drum sei das Herze dein;
Herr, ziehe gnädig ein.
Ein solch erwähltes Heiligtum
Hat selbst den größten Ruhm.

3. Aria Alt

Wohl euch, ihr auserwählten Seelen,
Die Gott zur Wohnung ausersehn.
Wer kann ein größer Heil erwählen?
Wer kann des Segens Menge zählen?
Und dieses ist vom Herrn geschehn.

4. Recitatief Bas

Erwählt sich Gott die heiligen Hütten,
Die er mit Heil bewohnt,
So muss er auch den Segen auf sie schütten,
So wird der Sitz des Heiligtums belohnt.
Der Herr ruft über sein geweihtes Haus
Das Wort des Segens aus:

5. Koor

Friede über Israel.
Dankt den höchsten Wunderhänden,
Dankt, Gott hat an euch gedacht.
Ja, sein Segen wirkt mit Macht,
Friede über Israel,
Friede über euch zu senden.

Gebed

Stil gebed

Onze Vader

Wij gaan staan

Zending en zegen

aan deze dienst werkten mee

Eline Welle *alt*
Adrian Fernandes *tenor*
Johan Vermeer *bas*
Laurensorkest
Laurensantorij
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Hayo Boerema *orgel*
Ds. Joas van der Schoot *voorganger*

volgende cantatedienst

zondag 15 september 2024, 19:00 uur

Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Wer weiß, wie nahe mir mein Ende BWV 27

volgende choral evensong

zondag 2 juni 2024, 19:00 uur

Laurens Ensemble
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Ds. Harold Schorren *voorganger*

volgend concert van de Laurensantorij

zaterdag 6 juli 2024, 20:15 uur

Zomerconcert

Johannes Brahms (1833-1897)

Schicksalslied, Op. 54
Vier Gesänge, Op. 17
Drei Gesänge, Op. 42
Quartette, Op. 112

Anton Bruckner (1824-1896)

Um Mitternacht
Der Abendhimmel
Mitternacht

Laurensantorij
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*

Grote of Sint-Laurenskerk Rotterdam
Kaarten en meer info via www.laurensvocaal.nl

belangrijke mededeling

Laurens Vocaal is voor de organisatie van de cantatediensten afhankelijk van particuliere giften en subsidies van diverse instanties, zoals het Fonds Podiumkunsten. Wij vragen voor deze cantatedienst uw vrijwillige gift aan de uitgang. Een cantatedienst kost gemiddeld € 6000.

Om uit de kosten te komen is een bijdrage van gemiddeld **€ 15** per bezoeker nodig! Wilt u uw gift voor deze cantatedienst liever overmaken? Dat kan op Iban nummer NL93 ABNA 0640755666, t.n.v. Stichting Laurens Vocaal te Rotterdam.

U kunt nu ook direct geven via Tikkie. Zo werkt het: Open de camera-app van uw mobiel (of gebruik uw Tikkie-app of QR-scanner). Richt uw camera op onderstaande QR-code. De code wordt automatisch gescand.

De Stichting Laurens Vocaal Rotterdam is een culturele ANBI.

Alvast bedankt voor uw royale bijdrage!

Toelichting

J.S. Bach – O ewiges Feuer, o Ursprung der Liebe BWV 34

Zoals al langer bekend is, heeft Bach in zijn compositorische leven meermalen gebruik gemaakt van door hem eerder vervaardigde composities. Hij deed dat door nieuwe tekst te zetten onder bestaande noten. Technisch gesproken: hij parodieerde eigen werk. We vinden bij Bach de volgende vormen van parodieën:

- een geestelijke cantate wordt gebruikt voor een nieuwe geestelijke cantate
- een wereldlijke cantate wordt gebruikt voor een nieuwe geestelijke cantate
- een wereldlijke cantate wordt gebruikt voor een nieuwe wereldlijke cantate
- een instrumentaal werk wordt gebruikt voor een nieuw (geestelijk of wereldlijk) vocaal werk.

In geval van wereldlijke cantates is de weg dus steeds van het wereldlijke naar het geestelijke, nooit omgekeerd ¹.

Bij de overgang van het één naar het ander verandert er niet zo veel. In Bachs tijd (en lang daarvoor) bestonden er naar de stijl niet twee soorten muziek: religieuze en wereldlijke. En zelfs zien we dat wereldlijke en geestelijke teksten verwantschap vertonen wanneer de laatste (bij gelijkblijvende muziek) in de plaats kwam van de eerste. Bijvoorbeeld: liefde blijft liefde, of deze nu aards is of hemels. En wat de muziek betreft: iedere muziek berustte op het respect voor een in de Schepping door God gegeven orde. Verschil zat in de plaats van uitvoering: kerk of kroeg ². Voor cantate BWV 34 geldt het eerste procedé: van geestelijk naar geestelijk.

De cantate wordt beschouwd als één van Bachs laatste composities op dit terrein, namelijk geschreven in 1740.

Bach maakte gebruik van een gelijknamige cantate, die hij eind 1725 of begin 1726 schreef ter gelegenheid van een huwelijksdienst. De librettist van die huwelijkscantate is ons niet bekend. Waarschijnlijk heeft dezelfde anonieme dichter de tekst later (1740) op Bachs verzoek omgewerkt tot een libretto, dat geschikt moest zijn voor Pinksteren. Volgens sommige commentatoren valt uit de oorspronkelijke tekst op te maken dat het om een in het huwelijk tredende predikant ging. Zij wijzen op de enige aria van onze cantate (nr. 3) voor alt en orkest, die weliswaar niet geschreven is in de typerende 12/8 (of 6/8) maat van een pastorale ('herdersstuk'), maar wel pastoraal-idyllisch van toon is, passend bij de tekst van het origineel (de huwelijkscantate).

¹ Een uitzondering zou kunnen zijn het tweede thema van het 'Pleni sunt coeli' uit de Hohe Messe, dat later terugkeert in de wereldlijke cantate *'Preise dein Glücke, gesegnetes Sachsen'* BWV 125.

² Halverwege de 19^e eeuw is er een radicale scheiding. Men sprak van 'Musica sacra' als behorend tot een religieuze sfeer, men meende heel goed te weten hoe die muziek moest klinken, en vooral: hoe niet.

Wanneer wij origineel en parodie met elkaar vergelijken krijgen we een aardige indruk van een vlotte, associatieve maar vindingrijke overstap van origineel naar parodie. Albert Schweitzer (in zijn boek 'Johann Sebastian Bach', 1907) vond het niet zo goed gelukt.

origineel

Wohl euch, ihr auserwählten Schafe
Die ein getreuer Jakob liebt!
etc.

parodie

Wohl euch, ihr auserwählten Seelen
Die Gott zur Wohnung ausersehn.
etc.

Gezegend de kudde (gemeente) met deze herder. Gezegend zij in wie God zijn woning heeft verkozen.

Ik kom later nog terug op de samenhang tussen deze twee teksten.

De twee korte recitatieven in de Pinkstercantate staan vrijwel los ten opzichte van het origineel, zijn dus min of meer nieuw. In het recitatief voor tenor (nr. 2) verwijzen 'das Wort der Wahrheit' en de daaropvolgende regels naar Joh. 14, 23:

*Wie mij liefheeft zal mijn woord bewaren, en mijn Vader zal hem liefhebben
en wij zullen tot hem komen en bij hem wonen.*

Dezelfde gedachtegang vinden we in het recitatief voor bas (no. 4). Het slotkoor *Friede über Israel* (Psalm 128, 6; Psalm 122, 6 en wellicht Joh. 14, 27 *Vrede laat ik u, mijn vrede geef ik u*) heeft voor een deel zijn 'Vorlage' in de huwelijkskantate. Het werd daar gezongen vlak vóór de inzegening van het huwelijk.

Blijft de vraag wat Bach bewogen heeft een huwelijkskantate om te vormen tot een Pinkstercantate. Ik noem twee mogelijkheden.

De eerste vloeit voort uit Bachs werkwijze. We weten dat componisten uit de 17e en 18e eeuw volgens de regels van de welsprekendheid ('retorica') te werk gingen. Eén element uit deze retorica licht ik eruit. Componisten zochten in hun tekst onmiddellijk naar karakteristieke, treffende en bepalende woorden of begrippen met hun emotionele waarden. Er stond de componist een aantal muzikale symbolen ten dienste om die emoties uit te drukken, symbolen die iedereen begreep en herkende. Ook zonder dat een tekst gesproken was, dus bij puur instrumentale muziek, paste men, componist en luisteraar, die regels toe. Een hoogleraar in de retorica aan de Universiteit van Leipzig, tijdgenoot van Bach, bevestigde dat Bach een meester was in de toepassing van de retorica.

Bach heeft in het instrumentale voorspel van het openingskoor vanaf de eerste maat twee kernwoorden getoonzet: *Eeuwig* en *Vuur, vlam*

Vuur en vlam zijn direct gegeven met het bericht uit Handelingen 2, 3:

en er vertoonden zich aan hen tongen als van vuur, die zich verdeelden, en het zette zich op eenieder van hen.

De strijkersbeweging illustreert op de tekst 'Entzünd die Herzen' inderdaad lekkende vlammen, tongen als van vuur. En dat niet-aflatend, het hele stuk permanent aanwezig.

Eeuwig horen we terug in een lange, 'durende' en aangehouden toon, om te beginnen bij de trompet. Daarna steeds weer aanwezig, verdeeld over alle stemmen en partijen.

Als tweede mogelijkheid wil ik het volgende opmerken.

Het valt me op hoe vaak in de traditie van onze Pinksterliederen de woorden licht, ontvlammen, gloed, liefdesvuur, warmte naast adem, wind, voorkomen. Het zou kunnen zijn dat Bach deze hartstochtelijke begrippen waarmee dus de huwelijkskantate begon, herkende in de toonzetting van het Pinksterverhaal. En natuurlijk heeft hij het later door Luther met drie strofen uitgebreide lied *'Nun bitten wir den Heiligen Geist'* gekend (Gez. 671). In de derde strofe luiden de laatste twee regels in de vertaling van Ad den Besten:

*'dat wij één van zinnen elkaar beminnen
alle twist en tweedracht overwinnen'*

Trouwens ook in ons Liedboek vinden we een opvallende verbinding tussen 'huwelijk' en 'Pinksteren'. Het huwelijkslied *'God die in het begin'* (Gez. 788) wordt gezongen op de melodie van het Pinksterlied *'De Geest des Heren heeft een nieuw begin gemaakt'* (Gez. 686). Dichter en componist van beide liederen zijn resp. Oosterhuis en Huijbers.

Maar de meest treffende verbinding vind ik in de laatste strofe van gezang 242 uit het Liedboek voor de Kerken (helaas in het huidige Liedboek niet opgenomen). De tijdgenoot van Bach Ernst Löscher dichtte daar (ik geef de vertaling van Jan Wit):

*'Wie met ons vieren wil
het feest der eerstelingen³
die stemme met ons in
en prijze Gods verbond
dat Hij vandaag vernieuwt
en elke morgenstond.'*

En dat op de melodie van Bach!

Met andere woorden: mensen verbinden zich (huwelijk) - God verbindt zich (Pinksteren).

Misschien is dat de relatie tussen beide cantates, en heeft Bach er ook zo over gedacht.

³ nl. van de oogst, dit is een toespeling op het Joodse Pinksterfeest, dat van oudsher een oogstfeest was.

J.S. Bach – Der Geist hilft unser Schwachheit auf BWV 226

Slechts zes, misschien zeven motetten componeerde Bach. In vergelijking met het aantal cantates is dat weinig. Maar toch is dat ook niet zo verwonderlijk. Al in de loop van de 17^e eeuw was het motet als kerkmuzikaal genre op de achtergrond geraakt. Het had plaats moeten maken voor de cantate. Het motet bleek niet langer in staat te voldoen aan de eisen van expressiviteit die de tweede helft van de 17^e eeuw verlangde. Eeuwenlang lag de kracht van het motet in de muzikale verkondiging van het bijbelwoord. Maar de 17^e eeuw verlangde gaandeweg meer: door middel van tekstuele en muzikale interpolaties moest het bijbelwoord geëxegetiseerd en bovenal persoonlijk toegepast worden. Anders gezegd: het ging er om de distantie ten opzichte van de geschiedenis van de bijbelse verkondiging op te heffen en te doen opgaan in een sterk beleefde actualiteit in het hier en nu. Daarom verbaast het niet dat de structuur van de cantate in het begin van de 18^e eeuw een opvallende gelijkenis vertoont met de structuur van de preek uit die dagen: bijbelwoord (openingskoor) – exegese (recitatief) – persoonlijke toepassing (aria).

Bachs motetten zijn, anders dan zijn cantates, gelegenhedswerken. Een aantal van de motetten is geschreven ter gelegenheid van begrafenisdiensten ter gedachtenis van invloedrijke personen uit zijn omgeving. Opvallend is dat vier van de zes (zeven) motetten dubbelkorig zijn. Bach zet daarmee in zekere zin de Venetiaanse traditie van de dubbelkorigheid (via Gabrieli naar Hassler, Eccard, Schütz e.a.) voort, maar hij ruilt de overwegend homofone stijl van de dubbelkorige motetten uit die vroegere periode in voor een buitengewoon imposante polyfonie. Voorts valt het op dat hij de meeste van zijn motetten van tekstuele interpolaties voorziet, verklaarbaar uit eenzelfde behoefte (nl. als bij de cantate) om te actualiseren, om de distantie ten opzichte van het bijbelwoord op te heffen ten gunste van doorleefde actualiteit – hier en nu.

Één van de belangrijkste geestelijke stromingen in Bachs tijd was het piëtisme, dat in wezen hetzelfde beoogde – een persoonlijk doorleefd geloof – en dit in het kerklied tot uitdrukking bracht. Het is dus niet zo verwonderlijk dat Bach in zijn motetten het piëtistische kerklied invoegde om de beoogde actualiteit te bewerkstelligen en – opvallend! – dat hij die invoeging in het motet *Singet dem Herrn* 'aria' noemde. Principieel is daarmee het onderscheid met de cantate – afgezien van het ontbreken van recitatieven en zelfstandige instrumentale elementen – komen te vervallen. Misschien is het daarom – het ontbreken van een zelfstandig instrumentaal aandeel – dat Bach een soort compensatie wilde en zijn toevlucht zocht tot de polyfone dubbelkorigheid. Dubbelkorigheid die bovendien buitengewoon hoge eisen stelt aan de uitvoerenden. Des te opvallender, aangezien Bach menigmaal klaagde over het niveau van zijn zangers!

Over de bestemming van het motet *Der Geist hilft unser Schwachheit auf* bestaan geen twijfels. De autograaf vermeldt: 'Bey Beerdigung des seel. H. Prof. und Rectoris Ernesti', de begrafenis van de rector van de Thomasschule en hoogleraar aan de universiteit, die stierf op 16 oktober 1729. Het motet werd op één van de gedachtenisdiensten in de Universiteitskerk uitgevoerd. Het is het enige motet waarvan door Bach eigenhandig geschreven instrumentale partijen, die de vocale stemmen verdubbelen, bewaard zijn gebleven. Zo wordt het vaak ook uitgevoerd.

Het motet bestaat uit drie delen. Het eerste deel is een dubbelkorige toonzetting van de twee verzen uit het achtste hoofdstuk van de Romeinen brief (vs. 26-27), uitmondend in een fuga bij de woorden 'Sondern der Geist selbst vertritt uns aufs Beste mit unaussprechlichem Seufzen'. Deze 'Seufzen', deze verzuchtigingen, horen we prachtig verbeeld in korte expressieve motiefjes van twee achtste noten. Het tweede deel vertoont grote gelijkenis met het klassieke 17^e-eeuwse motet in 'stile antico', in een alla breve maatsoort (beginnend met de woorden 'Der aber die Herzen forschet'). De twee koren worden hier samengevoegd tot vierstemmigheid. Het derde deel wordt gevormd door een vierstemmige zetting van de derde strofe van Luthers 'Komm, heiliger Geist, Herre Gott'.

Barend Schuurman

toelichting bij de cantate uit zijn boek *Bachs Cantates toen en nu* (2014)
toelichting bij het motet uit 2017

De zangers, dirigent,
zakelijk leider en
raad van toezicht
van de Stichting
Laurens Vocaal
wensen u een
zonnige zomer en tot
ziens bij ons
zomerconcert op 6
juli en/of de
cantatedienst in
september!